

KALANDOZÁS

KONRAD SUTARSKI

Szepes és Árva – történelmi szemmel

 mikor Domonkos László felkeresett az ajánlattal, hogy közösen írjunk egy Kemény András fotóival és grafikájával díszített, esszészerű, szociografikus tanulmányt az 1920-tól Lengyelországhoz tartozó, hegyes-völgyes észak-szepesi és észak-árvai részeken található magyar emlékekről, tudtam, hogy olyan témáról van szó, amelyet, jóllehet sokan feldolgozták, mégis kevésbé ismeri a széles közvélemény, de gyakran még a történészek is megfélekednek róla. Erre már évekkel ezelőtt rájöttem, amikor is 1999-ben a Duna TV megbízásából *A magyar múlt emlékei Dél-Lengyelországban* címmel készítettem dokumentumfilmet. Most, hogy újra találok a kérdéssel, megerősítve látom korábbi észrevételemet. Igaz ugyan, hogy az egykori Szepes és Árva vármegye Lengyelországban fekvő északi csücskei csupán 14–14 helységet foglaltak magukban a Tátrától északkeletre és északnyugatra, s ezeknek összterülete mindössze 519 km², lakóinak száma 23 700 volt (az adatok 1920-ra vonatkoznak a későbbi módosítások nélkül),* mégis a szétdarabolt magyar állam szempontjából ez bizony konkrét veszteséget jelentett, míg a hamaiból akkoriban újjáéledő Lengyelország számára konkrét területi nyereséget. Ezért is elgondolkodtató tény, hogy e határmódosításról alig történik említés. Nézzünk néhány példát közismert alapművekből, mindenekelőtt Magyarország történelmére vonatkozó kiadványokból:

A *Révai Nagy Lexikona* 17. kötetében (Budapest, 1925, újbóli, faksimile kiadása 1995), a 472. oldalon a *Trianoni békeszerződés* címszó alatt csupán ennyi szerepel: „Az ország 282 870 km² területéből (a Magyarországhoz tartozó horvát királyság nélkül értendő – K. S.) a Trianoni békeszerződés (amelyet a magyarok leginkább békediktátumnak neveznek – K. S.) csak 92 833 km²-t hagyott meg, 18 264 533 főnyi lakosságából pedig csak 7 980 143 maradt.” Ennél részletesebb adatok nincsenek, csak a 18. kötetben (szintén 1925-ben jelent meg), az 534. oldalon található a *Szepes* címszónál az alábbi rövid megjegyzés: „Az összeomlás után 1919. csehek szállták meg, s 1920. birtokba is vették. A békekötés után a nagykövetek tanácsa legnagyobb részét Cseh-Szlovákiának, a Magura vidékét Jurgovtól Nedeczsig Lengyelországnak ítélte oda.”

A *Magyarország és Lengyelország* című (szerkesztette Huszár Károly (nyugalmozott miniszterelnök), Budapest–Warszawa, 1936) terjedelmes, több mint 450 oldalas, *Magyar–lengyel kapcsolatok a történelemben, kulturális és gazdasági téren* alcímet

* Vö. Lókkös János: *Trianon számokban*. Budapest, 2000, 147–148.

viselő, igen sokféle tudnivalót és lényeges számadatot tartalmazó kötetben – amely valódi tárháza a két világháború közötti magyar–lengyel kapcsolatokra vonatkozó ismereteknek, ráadásul *Mit veszítettünk Trianonban* című fejezete is van – szó sem esik a lengyelek (Árva és Szepes), valamint az olaszok javára (Fiume) ítélt magyar veszteségekről. A Dávid Katalin és Kovács Endre szerzőpáros *Magyarország – Lengyelország: a barátság ezer éve* (Bp., 1978, Corvina Kiadó) című albuma említést sem tesz Magyarország szétदारabolásáról és a trianoni béke következményeiről, így hát Árva és Szepes sorsáról sem.

Wacław Felczak lengyel nyelven kiadott magyar történelemkönyve, a *Historia Węgier* (Wrocław–Warszawa, 1983) a 319. oldalon a következőket írja: „Az új magyar állam területe 93 000 km²-re, lakóinak száma 8 000 000-ra csökkent (az egykori Magyar Korona 325 000 km²-nyi területéről és 21 000 000 lakosából). Romániának jutott 102 000 km² és 5 326 305 lakos, Jugoszláviának 63 366 km² és 4 141 121 lakos, Csehszlovákiának 62 366 km² és 3 537 813 lakos, valamint Ausztriának (Burgenland) 4022 km² és 292 041 lakos.” A Lengyelország javára (Szepes és Árva), valamint az Olaszország javára (Fiume) ítélt magyar veszteségekről Felczak sem ír. Ez a hiány itt annál is furcsább, mivel a Wacław Felczak és Andrzej Fischinger nevével fémjelzett lengyel nyelvű *Polska-Węgry, tysiąc lat przyjaźni* (Warszawa–Budapest, 1979) című albumban (amely a fentebb említett, egy évvel korábban magyarul a Corvina Kiadónál megjelent album párja) a szerzők a 68. oldalon említést tesznek arról, hogy bizonyos magyar területeket Lengyelországnak ítélték oda: „A [...] békeszerződés értelmében Magyarország elvesztette egykori területének közel kétharmadát és lakosságának hatvan százalékát a győztes államok: Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia javára, s kisebb területek jutottak Ausztriának, valamint Lengyelországnak (Árvában és Szepesben) is.”

A Tóth István György szerkesztette *Millenniumi magyar történet* című, 2001-ben megjelent nagyszabású, összefoglaló mű 499. oldalán a következőket olvashatjuk: „Lengyelország és Olaszország is részesedett a történelmi magyar területekből. Lengyelország a Tátrától északra fekvő kisebb szepességi területeket (589 km²) kapott 24 ezer lakossal.” Az idézetből kiviláglik, hogy még ez a reprezentatív kötet sem mentes a hiányosságtól vagy inkább pontatlanságtól. Az 589 km² nagyságú terület (Lőkös J. szerint 519 km² 1920-ban, 1924-től pedig 549 km²) tudniillik Észak-Árvát is magában foglalja, amelyről a szerző megfeledkezett.

És még egy Magyarországról szóló, lengyel nyelven írt, jelentős könyv: Jerzy Snopektől, a *Węgry. Zarys dziejów i kultury* (Warszawa, 2002) (*Magyarország. A magyar történelem és kultúra vázlatja*). A „Trauma trianońska” (*A trianoni trauma*) című fejezetben, a 255. oldalon mindössze a következő adatokat találjuk: „a trianoni szerződés döntéseinek eredményeként létrejött új magyar állam területe 93 ezer km², lakóinak száma pedig 8 millió volt. Az ország határain túlra került több mint 3 millió tősgyökeres magyar (döntően Romániába és Csehországba)”. Lengyelországról itt sem történik említés.

Hasonló a helyzet a Lengyelország történelmét taglaló művekkel (ezúttal is csak néhány elismerést szerzett könyvet említek): Wojciech Roszkowski még sza-

[*Kalandozás*]

mizdatban (Andrzej Albert néven) 1982–87-ben megjelent *Najnowsza historia Polski, 1918–1980* (Lengyelország legújabb történelme, 1918–1980) című könyve (amelyet 1991-ben Lengyelországban „iskolai felhasználásra ajánlott kiadványként” adtak ki újból), csupán töredékmondattal tesz említést a Szepességről és Árváról annak kapcsán, hogy a lengyelek milyen küzdelmet folytattak a csehekkel Lengyelország déli határaiért, valójában a Ciesyni Sziléziáért (Śląsk Cieszyński): „a cseh csapatok elfoglalták Szepest és Árvát is (1919 januárjának végén – K. S.), ahol ugyanúgy, mint Śląsk Cieszyński területén, a Nagykövetek Párizsi Tanácsa által elrendelt népszavazást tartottak volna.” Arról, hogy ezek a területek korábban Magyarországhoz tartoztak, egy szó sem esik. Ugyanezen szerző 1991-ben (immáron saját neve alatt) kiadott, időben kibővített, de tömörebb *Historia Polski, 1914–1990* (Lengyelország történelme, 1914–1990) című kézikönyvében a Szepességről és Árváról már olyan rövidke említés sem tesz, mint a korábbi kiadásban.

Nem találunk utalást a Szepességre és Árvára Alicja Dybkowska, Jan Zaryn és Małgorzata Zaryn *Polskie dzieje – od czasów najdawniejszych do współczesności* (Lengyel történelem – a legrégebbi időktől napjainkig) című, 1994-ben, Varsóban kiadott művében sem. Ugyancsak hiába keresünk bármiféle említést az érintett területek Lengyelországhoz csatolásával kapcsolatban a Magyarországon Szokolay Katalin tollából magyar nyelven megjelent *Lengyelország története* (Budapest, 1996) című könyvben.

Természetesen léteznek – főleg magyar nyelven írt – tudományos munkák, amelyek a győztes antanthatalmak által a versailles-i Trianon palotában Magyarországra erőltetett békediktátummal foglalkoznak. Példaként említhetjük itt Raffay Ernő *Trianon titkai* (Budapest, 1990) című könyvét, amely számokban és képekben mutatja be a magyar nemzet tragédiáját. Érdekes és eredeti rajzok ábrázolják, hogy mi maradt volna az antant országokból, ha ugyanolyan kegyetlenül csonkították volna meg őket, mint Magyarországot (a 147–149. oldalon). Ám ebben a munkában is hasztalan keresünk Árva és Szepes vármegyére vonatkozó részt.

Lengyelországban ugyan könnyebben találkozunk olyan monografikus kiadványokkal, amelyek részletesen foglalkoznak az ország déli határának az I. világháború után történt kijelölésével, ezen belül Észak-Szepes és Észak-Árva lengyel fennhatóság alá kerülésével, itt sem találunk azonban utalást Magyarország területi változásaira, valamint a trianoni békére, jöllehet mégiscsak ezek voltak a fenti változások kiváltó okai. Példaként említhetjük többek között Tadeusz M. Trajdos *Spisz środkowy i północny w naszym stuleciu* (Warszawa, 1987) (A Szepesség középső és északi része századunkban) című értékes, tárgyyszerű munkáját. A másik, ugyancsak értékes, bár terjedelmét tekintve szintén szerény publikáció Julian Kowalczyk *Akcja plebiscytowa na Spiszu i Orawie, 1918–1920, w świetle różnych źródeł i opracowań* (Az 1918–20-as, Szepesben és Árvában meghirdetett népszavazás különféle források és feldolgozások fényében) (Nowy Targ, 1995) című dolgozata. Harmadik példaként szolgálhat Michał Jagiełło terjedelmes, kétkötetes műve: *Słowacy w polskich oczach* (Szlovákok lengyel szemmel) (Warszawa, 2005), amely

részletesen elemzi és értékeli többek között a lengyel–szlovák kapcsolatok alakulását részben még a történelmi Magyarország fennállása idején, részben annak megszűnésekor, amikor is az északi határai miatt kialakult vita a lengyel–szlovák, egyúttal a Lengyelország és Csehszlovákia közötti konfliktus kirobbanásához vezetett.

A fentiek tükrében unikumnak tekinthető az alább bemutatandó két munka. Az egyik a magyarországi Országos Lengyel Kisebbségi Önkormányzat kétnyelvű kiadványa, Sallai János: *Historia granicy węgiersko–polskie – A magyar–lengyel határ története* (Budapest, 1997). A könyv külön fejezetben foglalkozik az említett határ XX. századi történelmével, nagyobbrészt viszont Magyarország trianoni tragédiáját, valamint az árvai és szepesi területek lengyel fennhatóság alá kerülését elemzi. A külön fejezetet és az egész könyvet is (amely szerkesztésében jelent meg) kiegészítettük – a szerző beleegyezésével – egy sor egyedi, kifejezetten e könyv illusztrálására rajzolt térképpel, köztük egy olyannal, amelynek tárgya „A közös lengyel–magyar határ megszűnése az I. világháború után”, valamint egy másikkal: „Lengyelország határváltozásai Árva és Szepes vidékén az I. világháború után”. A könyv a történeti részben is, a kartográfiai részben is felsorolja, illetve megjelöli az összes helységet, amely a Lengyel Köztársasághoz került (eredeti magyar elnevezésükkel együtt).

A másik, hasonló jellegű, három évvel később kiadott, elemzéseit és számadatait tekintve jelentős mű Lókkös János fentebb már említett *Trianon számokban* (Budapest, 2000) című könyve, amelynek IV. része a következő címet viseli: „Trianonban megmaradt és elcsatolt területek részletes adatai”, ennek 3. fejezete pedig: „Lengyelországhoz csatolt terület adatai”. A könyv a XX. századi Magyarországra vonatkozó statisztikai tudnivalók valóságos analitikus kincsetára.

Ha eltöprengünk azon, vajon mi lehet az oka annak, hogy a magyar történészek nem mutattak s továbbra sem mutatnak különösebb érdeklődést Szepes és Árva Lengyelországhoz került részei iránt, másfelől pedig vajon a lengyel szerzők miért nem tanúsítanak nagyobb érzékenységet a Magyarországra kényszerített békediktátum kérdésében, a válasz kulcsa véleményem szerint a következő alapvető tényben rejlik: Lengyelország nem vett részt Magyarország felosztásában, Trianonban nem volt képviselője, s a szerződést Lengyelország később sem ratifikálta soha. Ha folytatjuk a gondolatot, a következőket állapíthatjuk meg:

Ami a magyarok érzelmeit illeti, a Románia, Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (a későbbi Jugoszlávia) javára elszenvedett veszteségek olyan hatalmasak, olyan fájdalmasak voltak, hogy annak a ténynek, miszerint a Felvidék északi szegélyei, vagyis a Szepesség és Árva északi részei Lengyelországhoz kerültek – nem pedig Csehszlovákiához –, semmiféle jelentősége nem volt. Hiszen e jelentéktelen nagyságú területek visszacsatolásának nem volt semmi esélye. Ha nem Lengyelország harcolta volna ki magának e területeket, azok kizárólag Csehszlovákia szlovák részét bővítették volna. Mivel Lengyelország a diktátumban nem vett részt, s így nem lett Magyarország ellensége, Szepes és Árva lengyel területeinek kérdése háttérbe szorult. Ráadásul ezekkel a Lengyelországhoz került terü-

[*Kalandozás*]

letekkel most már csak két határ leküzdésével és a magyarok számára oly nehéz lengyel nyelv használatával lehetett volna kapcsolatot tartani. E területek csekély politikai és gazdasági jelentősége ugyancsak hozzájárult ahhoz, hogy az irántuk tanúsított magyar érdeklődés erősen csökkent.

Lengyel nézőpontból a dolog másként festett, jóllehet az alapvető fogódzó ott is ugyanaz volt: Lengyelország nem vett részt ősrégi barátja, a magyar nemzet javainak kifosztásában. Minekutána felbomlott az Osztrák–Magyar Monarchia, s a közvetlen szomszédságban létrejött egy új államalakulat: Csehszlovákia, Lengyelországnak egyedül az lehetett a célja, hogy területéhez csatolja a határ menti, etnikai és nyelvi (nyelvjárási) szempontból lengyel népesség által lakott településeket, miután ezeket a földeket Magyarországtól már úgyis elvették. Vagyis a területi vita itt lengyelek és csehek, illetve szlovákok közt, a lengyel állam és Csehszlovákia között zajlott, az ellenfél nem Magyarország volt, amelyet a történelmi (sok évszázados) lengyel határtól addigra már elszakítottak és eltaszítottak. Hasonló jellegű volt egyébként Fiume (Rijeka) esete is. A vita Olaszország és Horvátország, nem pedig Olaszország és Magyarország között folyt, mivel a magyar államiság addigra ott már eltűnt. Minthogy a versailles-i Trianon palotában megkötött, s 1920. június 4-én Magyarországra kényszerített békéről Lengyelországban nem sokat tudnak és beszélnek, ezért ez a kérdés nem is válhatott a lengyelek körében meghatározó tényezővé, de még közönséges viszonyítási ponttá sem, így aztán jelentősége a lengyel történelmi munkákban általában elsikkad. A lengyelek természetesen ismerik Versailles-t egy sor 1919–20-ban megkötött nemzetközi békeszerződés helyszínéeként. Ezek közül a szerződések közül azonban a lengyelek tulajdonképpen csak egyet, a számukra legfontosabbat veszik figyelembe: az 1919. június 28-ait, amely meghatározta a Lengyel Köztársaság nyugati, Németországgal szomszédos határát, s ennek következtében a nemzetközi politika színpadán megerősített Lengyelország 123 évig tartó elnyomatás után fegyverrel kivívott, oly nagyon áhított függetlensége.

Tekintettel arra, hogy az érdeklődésünk középpontjában álló kérdéskört a magyar és a lengyel történetírás a fentebb vázolt módon különféleképpen értelmezi, s tekintetbe véve a történelmi események néha egészen sajátos összefonódásait, valamint ezek későbbi visszhangjait az irodalomban és a közéletben, úgy döntötünk – már említett szerzőtársaimmal hármásban még az előtt, hogy Budapestről elindultunk volna Dél-Lengyelországba –, hogy nem elégszünk meg csupán a magyar időköt idéző szepességi és árvai materiális értékek bemutatásával, hanem az ezeken a területeken élő helybéliekkel folytatott beszélgetések, interjúk felhasználásával kibővítjük témánkat az ott élők mai egyéni és közösségi történelmi emlékezetének kérdésével, természetesen ugyancsak a magyar időkhöz kapcsolódva. Mielőtt azonban rátérünk – a következő fejezetekben – a beszélgetések eredményeinek leírására (a helybéliek szóra bírása az én feladatom volt), az utazás során szerzett benyomások ismertetésére (ez Domonkos László területe), előbb tekintsük át, ha csak röviden is, az említett vidékek történelmét, ez jelenti ugyanis további elemzéseink és reflexióink történelmi alapját. Minthogy a két területet

a lengyel Tátraalja (Podhale) elválasztja egymástól, azok sok mindenben különböztek, ezért a XVIII. század végéig külön-külön, aztán pedig együtt tárgyaljuk történelmüket, s kezdjük mindezt a Szepességgel, minthogy itt kezdődött Budapestről Dél-Lengyelországba irányuló feltáró utazásunk 2008 júliusának és augusztusának fordulóján.

A SZEPESSÉG TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL A XIX. SZÁZADIG

Ez a festői vidék a Nyugati-Kárpátokban fekszik. Lengyelországhoz a Szepesség északnyugati fele tartozik, északról a Dunajec folyó, nyugatról a Białka (Bélapatak) határolja, keleten pedig a Pieniny (Pienin-hegység) magasabb, vadregényes vonulatainak lábánál fejeződik be. Délen az államhatár az alacsonyabb Magura északi vonulata mentén húzódik. A Szepesség másik, nagyobbik része Szlovákiához tartozik, s a Magurától déli irányba – a Poprád és a Hernád völgyén, valamint a Lőcse–Lublói-hegységen keresztül – egészen Rudabányáig tart. Jelentősebb városai (a szlovák oldalon): Poprád (Poprad), Igló (Spišská Nová Ves), Késmárk (Kežmarok), Lőcse (Levoča). A lengyelországi rész legjelentősebb települése Nedec (Niedzica) – az ugyanilyen nevet viselő várral.

A lengyel királyság és a magyar királyság határán fekvő Szepesség benépesítése tartósan a XIII. században kezdődött. Az első autochton népcsoportot északon a lengyelek jelentették, minthogy ezek a területek (amelyeket északról könnyebben lehetett megközelíteni, mint délről) kezdetben – a XIV. század elejéig – Lengyelországhoz tartoztak. Łokietek Ulászló lengyel király, aki a csehekkel (II. Vencel királlyal) háborúzott a hatalomért és a részekből álló Lengyelország egyesítéséért, 1305 után az egész Felső-Szepest átengedte magyar szövetségeseinek, Károly Róbertnek. Ennek következtében, amikor a XIV. század első évtizedében fokozódott a betelepítés, azt már – a Károly Róberttől kapott királyi privilégiumok alapján – két magyar nemesi család: a Berzeviczyek és a Görgeyek, az ott alapított falvak urai irányították. Ekkor építették a Berzeviczyek a környéket uraló Nedec várát is. Ettől kezdve már az egész Szepesség tartósan – a XX. századig – a magyar királyság részét képezte. A terület lakossága kevert nemzetiségű volt. Míg északon továbbra is s a következő évszázadok alatt végig a lengyel népesség volt a meghatározó, a középső részt német, főleg szász telepésekkel népesítették be, délen pedig főként szlovákok laktak. A magyarok mindenütt inkább a kis létszámú uralkodó réteget alkották.

1412-ben Magyarország királya, Luxemburgi Zsigmond (aki egyúttal német-római császár is volt) zálogba adott a lengyel királynak – Jagelló Ulászlónak – 13 (valójában 16) szepességi várost (többek között Podolint, Lublót, Iglót a hozzájuk tartozó falvakkal és földekkel együtt) mintegy negyvenezer prágai garast (ezüsttallért) kitevő tetemes kölcsön fejében. A zálog egészen 1769-ig volt lengyel kézben, amikor is – 3 évvel Lengyelország I. felosztása előtt – Mária Terézia osztrák császárnő (és magyar királynő) fegyverrel elfoglalta, és visszacsatolta Magyarországhoz. Az adósságot Lengyelországnak sosem adták meg. Az elzálogo-

[*Kalandozás*]

sított városokat a lengyel fennhatóság három és fél évszázada alatt a lengyel király által esetenként kinevezett lengyel sztároszta irányította – leggyakrabban Lublóból –, miközben mindvégig a magyar törvényhozás, a magyar jogszabályok voltak érvényben. Ennek következtében a zálogba adott szepességi városok sajátos, szélesre tárt kapuk voltak, amelyeken keresztül kölcsönösen hatott egymásra a lengyel és a magyar gazdaság és kultúra.

A lengyelek (szepességiek) által lakott településeknek általában – a XIX. század elejéig – lengyel papjaik (plébánosaik, vikáriusai) voltak. Később hasonló volt a helyzet az orgonistákkal is, akik egyúttal a plébániákhoz tartozó iskolák igazgatóinak fontos teendőit is ellátták. Lengyelül vezették a dokumentációt és az egyházi anyakönyveket, lengyelül végezték a lelkipásztori szolgálatot. Ez az állapot közel hat évszázadig tartott, jöllehet Észak-Szepes csupán a XIV. század elejéig tartozott a krakkói egyházkerülethez, később ugyanis a magyar Szepes-Káptalan (Spišská Kapitula) prépostság joghatósága alá került, a Lengyelországnak elzálogosított területek pedig csupán 1604-től 1776-ig tartoztak a krakkói egyházkerülethez. Mindez abból a tényből fakadt, hogy Szepes-Káptalan tudatában volt annak, hogy a Magurán túli terület lakossága lengyel – amely tény egyébként jól látható például a szepességi plébániák vizitációs aktáiban is (többek között Zsigray János prépost 1700-ban tett látogatása alkalmából) –, és nem törekedett a lakosság elmagyarosítására.

ÁRVA TÖRTÉNETE A XIX. SZÁZADIG

Az Árva közepét alkotó – helyenként lélegzetelállítóan gyönyörű – vonulat északon a Fekete-Árva (Czarna Orawa) völgye, középen a Fehér-Árva (Biela Orava) kelet felé párhuzamosan húzódó völgye. A két folyó találkozik, s Árva (Orava) folyó néven folytatja útját délnek, ahol az ugyancsak elbűvölően szép Vág (Váh) folyóba torkollik. Árvát mint tájegységet északnyugatról a Magas Beszkidek (Slovenské Beskydy) nem túl magas heglánca, északról a Lengyelországban található Beskid Őrzi, keletről a lengyelországi Fekete-Dunajec (Czarny Dunajec) völgye és a szlovák Skorusina (Skorušina) hegy zárja le, délről pedig Kócs hegyeiben (Chočské vrchy) és a Kis-Fáttra (Malá Fatra) gerinceiben végződik. A terület belsőjében, a Fehér-Árva és az Árva völgyei között emelkednek az Árvai-Magura (Oravská Magura) szelíd lankás csúcsai. Árva nagyobbik fele Szlovákiához tartozik, Lengyelországban csupán az északi, a Fekete-Árva két oldalán fekvő települések találhatók. A szlovák rész legjelentősebb városai: Alsókubin (Dolny Kubin), Námestó (Namestovo) és Turdossin (Tvrdošín), a lengyel oldalon pedig Jablonka (Jablonka).

A legősibb, már 1111-ben említett település Turdossin. 1265-től magyar vámállomásként működött a Közép-Magyarországról Lengyelországba, Krakóba vezető kereskedelmi útvonalon. Ekkoriban a településtől északra fekvő területek Lengyelországhoz tartoztak, amit az is bizonyít, hogy ott (Jablonka területén) Nagy Kázmér lengyel király 1368-ban vámhivatalt létesített, amely a turdossini magyar

vámállomás lengyel megfelelője volt. Bár már ekkoriban is létezett errefelé kereskedelmi forgalom – többek között wieliczikai só, lenvásznat, bundákat szállítottak délre, északra pedig legfőképpen felvidéki magyar bányákból származó rezet –, Árva tartós benépesítése (magyar kezdeményezésre) a következő évszázad második felére, Hunyadi Mátyás uralkodásának idejére datálható. Míg Árva déli részét elsősorban szlovákok népesítették be, addig északi részét lengyelek és keletről érkezett oláhok lakták. A magyar Árva 1331-ben önálló vármegye lett. Az adományként a nemességnek adható királyi vagyonok egyike volt. Ily módon került 1556-ban a Thurzó családhoz, amely a XIII. században királyi várként alapított Árva várát igazgatta. Árva benépesítése és fejlődése érdekében Thurzó György (1567–1616) árvai főispán (1609-től nádor) tette a legtöbbet, aki örökös tulajdonba kapta a királytól az árvai birtokot. Hunyadi Mátyás betelepítési kedvezményei és a Thurzók által alkalmazott adókönyvitések egyaránt kedvezően befolyásolták új települések létrejöttét, s lassan egész Árva – beleértve Felső-Árvát is Jablonkával együtt – magyar kézbe került. A Thurzók a reformáció idején, a XVII. század közepe táján evangélikus hitre tértek át, a helyi lakosság viszont alapvetően megtartotta római katolikus vallását. Helyi vallási villongásokra került sor, amelyek a különféle járványokkal és az akkori Habsburg-ellenes fölkelésekkel tarkított, nyugtalan időkből gyakran ismétlődő éhínséggel együtt a vidék elnéptelenedéséhez vezettek. Ezért aztán a XVIII. században újabb betelepítési hullám következett be, s új települések keletkeztek. Árva lakossága nemzetiségi szempontból sokszínű volt. Az északi Felső-Árvát elsősorban lengyelek lakták (főleg Żywiec környékéről és a Lengyel Királyságból menekült jobbágyok), belőlük s az idővel ellengyelesedett oláhokból jött létre az árvai gurálnak nevezett embertípus. Délebbre a szlovákok és kisebb mértékben (a Szepességgel ellentétben) a német telepesek adták a népesség meghatározó részét. Ez a négy náció, a magyar nemességgel együtt, kölcsönösen hatott egymás kultúrájára, anélkül azonban, hogy összeolvadtak volna.

SZEPES ÉS ÁRVA XIX. ÉS A XX. SZÁZADI KÖZÖS SORSA

Szepes és Árva északi határai több évszázados lengyel–magyar szomszédság idején formálódtak autonóm és természetes módon a szerint, ahogyan a földeket a helyi – lengyel vagy magyar – birtokosok: köznemesek, főurak használták. Ezeket a határokat a történelem során pontosan sohasem jelölték ki, még akkor sem, amikor Łokietek Ulászló átadta Felső-Szepest Károly Róbertnek. És sosem került sor határviszályra a lengyel és a magyar állam között. Ha voltak is viták, azok mindig helyi természetűek maradtak.

A XVIII. század végén a Lengyel Köztársaság, amely két nemzetből állt (a lengyelből és a litvánból, ám valójában háromból, mert még a rutén – vagyis a mai ukrán – nemzetből is), elveszítette függetlenségét egymást követő három felosztás (1772, 1793, 1795) következtében. Az ország déli területeit – Krakkóval és Ilyvóval (Lwów) – az osztrák császársághoz csatolták Galícia és Lodomeria nevével tartományként. Ily módon tehát megszűnt létezni a lengyel–magyar határ,

[*Kalandozás*]

s a Habsburg császárság keretein belül – ugyanazon a határszakaszon – magyar–galíciai belső határ lépett a helyére. Felvetődhetne ugyan, hogy hiszen a Magyar Királyság még korábban, már a XVI. században elvesztette függetlenségét, s északi és nyugati részei ekkor az Osztrák Császárság részévé lettek, vagyis a közös államhatár a magyar oldalon már ekkor megszűnt. A történelmi tények azonban ennél bonyolultabbak voltak. 1527-ben, két évvel a mohácsi vész után ugyanis Habsburg Ferdinánd főherceget koronázták meg Szent István koronájával, s ezután az osztrák császárok (a Habsburg-ház tagjaiként az örökösödési jogra hivatkozva) egyúttal magyar királyok is lettek. Így aztán formálisan a magyar állam, igaz, csak részlegesen, továbbra is létezett, a magyar rendek, különösen a főnemesesség továbbra is gyakorolhatott bizonyos hatalmi jogokat, megmaradhatott a hazai magyar közigazgatás élén (pl. nádorként), bár nem minden időszakban. Ami Szepest és Árvát illeti, északi határaik így csak 1772-ben szűntek meg államhatárokként működni.

A nemzetiségi politikával kapcsolatos, 1780–90-ben II. József császár alatt elkezdett radikális változtatások a XIX. század első felében felerősödtek a Habsburg-udvar központilag (Bécsből) elrendelt németesítési rendelkezéseinek következtében. Az északi magyar területeken a lengyel nyelvet szigorúan kitiltották a közéletből. A lengyel papoktól és szerzetesektől elvették plébániáikat, rendházait, tilos volt lengyelül ígét hirdetniük és iskolában tanítaniuk. A német nyelvet tették kötelezővé még a nagyhirű podolini lengyel piarista kollégiumban is. Még ennél is szigorúbb időszak következett az osztrák–magyar kiegyezés (1867) után, amikor Magyarország a belügyek intézésében önállóságot kapott. A magyar hatóságok visszavonták a németesítésre irányuló rendelkezéseket, s az egész országban magyarosítási folyamatot indítottak el. Az iskolákban továbbra sem folytatható lengyelül a tanítás, kötelező volt a magyar nyelv, és a katonai szolgálat is a magyarosítás sajátos „iskolája” volt. Még lengyel nyelvű könyveket és folyóiratokat sem volt szabad áthozni Galíciából (a magyar–osztrák belső határon át). A hatóságok kiegészítő módszerként alkalmazták az elszlovákosítást, tudták ugyanis, hogy nehéz feladat közvetlenül elmagyarosítani az eltérő etnikumú, kultúrájú és szokású, zárt lengyel közösségeket. Ezért úgy kezdték őket kezelni, mint a (velük rokon) szlovákság részét, amely látszólag könnyebben asszimilálódott, mivel korábban a magyaron kívül más államiséget nem ismert. Az ezzel kapcsolatos feladatok elvégzését a lengyel nyelvű vidékeken a szlovák papságra bízták (a templomokban), a népiskolákban pedig a magyar mellett a szlovák lett a második tanítási nyelv. A folyamat törvényi alapját végérvényesen az 1907-es ún. „Lex Apponyi” fogalmazta meg.

Az I. világháborús harci cselekmények alapvetően elkerülték Szepest is, Árvát is, katonát azonban innen is kellett küldeni a háborúba. 1918-ban az elkerülhetetlen osztrák–magyar vereség közeledtével a Magyar Királyság területén élő nemzeti kisebbségek önállósulási törekvései erősödni kezdtek. Vonatkozott ez a szlovákokra is, akik arra törekedtek, hogy közös államot hozzanak létre Csehországgal. 1918. október 28-án a cseh Nemzeti Tanács Prágában bejelentette a csehszlovák állam

létrejöttét, a döntést két nappal később Turócszentmártonban (Martin) a szlovák Nemzeti Tanács is megerősítette. Az újonnan létrehozott állam északi határa a tervek szerint a Magyarországot és Galíciát (korábban Lengyelország) elválasztó határvonal lett volna. A kialakult helyzetben a lengyelek is szervezkedni kezdtek, mivel az 1900-as népszámlálási adatok szerint a Felvidéken mintegy 140 ezer dél-lengyel nyelvjáráásokat beszélő lengyel élt (4. sz. fotó, *Podbalanin*, 2008/2, 52). Ebből a létszámból egyedül Árva vármegyére 33 ezer lengyel jutott. 1918. november 5-én, vagyis még a Lengyel Köztársaság függetlenségének hivatalos kikiáltása előtt (ez november 11-én következett be) a helyi lakosság Jablonkába összehívott tanácskozásán közreadtak egy proklamációt „...Mi, Felső-Árvában élő lengyelek, a népek önrendelkezési jogára hivatkozva, a magyar állam széthullása után nem akarunk az újonnan létrehozott csehszlovák államban maradni, azt követeljük, hogy a Trencsén, Árva és Szepes zsupánságokban (vármegyékben – K. S.) levő összes lengyel területet csatolják a nagy, katolikus Lengyelországhoz...” Mindkét oldalon – a csehszlovák és a lengyel oldalon is – egyre erősödött a propaganda-tevékenység, amely esetenként erőszakos cselekedetekbe torkollott. A két érintett állam egymás között lefolytatott tárgyalásai (1919 nyarán) nem hoztak eredményt, ezért az antant Legfelső Tanácsa a vitatott területeken népszavazást rendelt el (1919 szeptemberében), amelyet aztán visszavontak 1920 júliusában, amikor Lengyelország minden erejét összeszedve a függetlenségéért harcolt a bolsevik állammal, annak ekkor már Varsó alatt támadó hadseregével. Ugyanekkor a nemzetközi politika színpadán Beneš külügyminiszter által képviselt, harcoktól megkímélt Csehszlovákia általános helyzete sokkal jobb volt, mint a lengyeleké. A népszavazás helyett 1920. július 28-án Párizsban az antant országok Nagyköveti Tanácsa hozott Lengyelországra nézve előnytelen döntést, amely nem vette tekintetbe a lengyel–szlovák etnikai határokat. A Lengyel Köztársaság Szepes vármegyéből csupán 200 km²-nyi területet kapott (14 települést és Nedec várát), Árvából 319 km²-t (és ugyancsak 14 települést, köztük Jablonka városkát). 1924-ben határkorrekciót hajtottak végre Árvában – a lengyel és a csehszlovák hatóságok egyezsége értelmében Alsó Lipnica (Lipnica Wielka) és a hozzá tartozó legelők, valamint a Babia Góra déli lejtői a lengyel félhez kerültek, Stara Góra (szlovákul Stará Hora) és Głodówka (szlovákul Hladovka) települések pedig a csehszlovák félhez. Ezzel Árva lengyelországi részének területe 349 km²-re bővült (ugyanakkor a települések száma 13-ra csökkent), a Lengyelországhoz került egykori magyar területek nagysága pedig összesen 549 km²-re nőtt.

1938 szeptemberének végén Lengyelország – a nemzetközi müncheni szerződés határozataira támaszkodva – visszakövetelte Csehszlovákiától a határ menti lengyel nyelvű területeket, s azokat október első napjaiban el is foglalta. Ami az egykori magyar területeket illeti, Szepesből Jaworzyna (szlovákul Javorina) és Leśnica (szlovákul Lesnica), valamint a Dunajec déli partja (a pienini áttörés magasságában) került a lengyelekhez, Árvából pedig Stara Góra és Głodówka tért vissza Lengyelországhoz. Ez az állapot nem egészen egy évig maradt fenn. 1939. szeptember 1-jén Lengyelországot megtámadta a hitleri Németország, amelyet

[*Kalandozás*]

délről a – Csehszlovákia 1938-as felbomlása után létrejött – németekkel szövetséges és Németországnak alávetett szlovák állam támogatott. Szepes és Árva lengyel részét a szlovákok a II. világháború egész ideje alatt megszállva tartották. Ujrakezdődött a lengyel lakosság elszlovákosítása. A templomokból eltávolították a lengyel papokat, az iskolákból a lengyel tanítókat, a lakosság kegyeinek megszerzése érdekében pedig speciális gazdaságpolitikát folytattak élelmiszerek és egyéb alapvető árucikkek kiutalásával. A Kárpátoknak ez a része 1945 januárjában szabadult fel a német–szlovák megszállás alól, de a közigazgatás még májusig szlovák kézben maradt, a lengyel közigazgatást majd csak júliusban vezették be Szepesben és Árvában. Lengyelország és az újonnan létrehozott Csehszlovákia háború utáni határainak megállapításánál az 1938 előtti állapotot hagyták jóvá.

1993. január 1-jén Csehszlovákia kettévált, s azóta Lengyelország Szepesben és Árvában a Szlovák Köztársasággal határos. 2004 áprilisában mindkét ország csatlakozott, egyébként Magyarországhoz és Csehországhoz hasonlóan, az Európai Unióhoz. A határok, amelyekért korábban oly súlyos harcokat vívtak, illuzorikus határokká váltak ugyan, ám az uniós tagállamok továbbra is féltve őrzik korábban szerzett tulajdonukat, s nem ritkán úgy félnék – régi, rossz beidegződések miatt – az etnikai közösségek területi, sőt akár csak kulturális autonómiájától, másfajta gondolkodásmódjától, mint ördög a tömjénfüsttől. Így van ez annak ellenére, hogy eltűntek a határsorompók, hogy a vámhivatalok épületeit lebontották, vagy más célokra kezdik azokat használni.

Ilyen – már alig észrevehető – határállomásokon keltünk át autóval (Kemény András vezette, jobb oldalán Domonkos László ült, hátul pedig jómagam) 2008. július 29-én. Budapestről indultunk Nedec vára felé, ahonnan aztán megkezdődött egyhetes vándorlásunk előbb Szepes, majd Árva hegyes-völgyes tájain. Vajon mit őrzött meg az emlékezet a magyar időkből?! Hiszen már közel 90 éve lengyel gazdái vannak a vidéknek.

Fordította SZENYÁN ERZSÉBET

